

Carlo Vercellone, Francesco Brancaccio, Alfonso Giuliani i Pierluigi Vattimo
IL COMUNE COME MODO DI PRODUZIONE. Per una critica dell'economia politica dei beni comuni
Ombre Corte, Verona, 2017., 231 str.

Pod naslovom koji bi na hrvatskom glasio *Zajedničko kao način proizvodnje – Za kritiku političke ekonomije zajedničkih dobara*, Carlo Vercellone, profesor na Université de Paris 8, zajedno s grupom talijanskih suradnika objavio je podrobnu sintezu istraživanja problematike koja sve jasnije artikulira reaktualiziranje pojmova koji izvorno na engleskom glase *Common* i *Commons*. I to na tragu onoga što je Vercellone sa srodnim autorima dosad razvio svojim hipotezama o kognitivnom kapitalizmu, cjelovito predstavljenim u zborniku i u nas objavljenom prije deset godina (*Kognitivni kapitalizam, Znanje i financije u postfordističkom razdoblju*, Politička kultura, Zagreb, 2007).

Različiti gospodarski i društveni sustavi, prije dolaska kapitalizma, oslanjali su se na institucije i načine organiziranja proizvodnje zasnovane na obliku zajedničkog vlasništva zemlje ili drugih prirodnih resursa. Krizu feudalnog sustava koja je uslijedila nakon crne kuge i seljačkih pobuna u četrnaestom stoljeću prati proces emancipacije od feudalnog kmetstva. U tom kontekstu, zajednička zemljišta, kojima upravljaju seljačke zajednice, imaju veliku važnost u gospodarskoj i društvenoj organizaciji poljoprivrede u Engleskoj. Upravo je u velikoj mjeri reakcija na taj proces ekonomske i društvene emancipacije, zasnovane na zajedničkom, pokrenula ograđivanje i istjerivanje seljaka sa zajedničkih zemljišta. To je temeljni korak u procesu koji vodi do us-

postavljanja načela apsolutne privatne imovine, što zemlju čini robom koja se može slobodno kupiti i prodati na tržištu, ističu Carlo Vercellone i koautori (str. 10-12) pozivajući se na Braudela i Polanyia.

Privatizacija zajedničkih zemalja bila je jedan od uzroka pobune seljaka koji su vidjeli uzrok svoje zemaljske bijede u velikim zemljoposjednicima i sekularnoj snazi Crkve. Engels je, u svom *Seljačkom ratu u Njemačkoj*, isticao lik revolucionara Thomasa Müntzera (1489.-1525.) kao antitezu liku Luthera koji se odlučno svrstao protiv „seljačkih bandi“, utjelovljujući logiku protestantske reformacije kao duh kapitalizma. Taj je proces zadobio odlučujuće ubrzanje s razvojem industrijske revolucije. U svom rađanju radnički je pokret oživio oblike solidarnosti, samouprave i vlasništva zasnovanog na zajedničkom (str. 13).

Nakon krize industrijskog kapitalizma i pojavom ekonomije zasnovane na znanju, to jest kognitivnog kapitalizma, u pitanje dolazi istodobno funkcioniranje gospodarstva i društva kao binoma država-tržište, odnosno javno-privatno. To pojmovno aktualizira povijesnu problematiku zajedničkog (*Comune, Common*) i zajedničkih dobara (*beni comuni, Commons*) u kojoj je, autori drže, ukorijenjena dvostruka strukturalna transformacija suvremene ekonomije. Prva je nesumnjivo povezana s ekološkom krizom i sviješću o konačnosti planeta i prirodnih resursa; rastuća osviještenost gura u prvi plan zajedničkost prirodnih dobara i očuvanje rijetkih ili neobnovljivih izvora. Druga je povezana s društvenom krizom fordističkog modela i s razvojem gospodarstva temeljenog na motoričkoj ulozi znanja (str. 14-16).

Vercellone i koautori odmah upozoravaju da je razlikovanje dvaju tipova zajedni-

kog, onog zemljišnog od onog znanja i nematerijalnog, konstruirano prema tipologiji dobara i izvora, manjkavo. Pristup zajedničkom kao *načinu proizvodnje* oni vide kao društvenu konstrukciju temeljenu na proširenom znanju i na samoupravljanju proizvodnjom. To poimanje ujedinjuje, unatoč njihovoj raznolikosti, različite vrste zajedničkog, poziva se na potencijalnu autonomiju suradnje kognitivnog rada, a ne na intrinzična i nepromjenjiva obilježja pojedinih kategorija dobara. To također znači da nije riječ o enklavama, nego o sposobnosti da se postave temelji novog ekonomskog i društvenog poretka artikuliranog na posve različitoj hijerarhiji između zajedničkog, javnog i privatnog. Štoviše, taj potencijal shvaćen općenitije odražava neusklađenost i sve veću napetost između društvenih odnosa proizvodnje i vlasništva kognitivnog kapitalizma. To jest subjektivnih i objektivnih proizvodnih snaga ekonomije utemeljene na znanju, koja u sebi sadrži uvjete nadilaženja kapitalizma (str. 16-17).

Opreka između dinamike zajedničkih dobara i zemljišne rente jedno je od najtočnijih i najvitalnijih izraza te proturječnosti, začudo upravo one koja je potakla Marxova istraživanja na kraju njegova života. Od 1867. do 1883. njegova su razmišljanja bila usredotočena na dvije bitne i usko isprepletene točke: zemljišnu rentu kao središnju instituciju kapitalističkog izvlačenja vrijednosti i reprodukciju njegovih strukturnih uvjeta opstanka. To jest, eksproprijaciju radne snage i podčinjavanje života kapitalu. Tu je, dakle, simetričko i antagonističko pitanje zajedničkog dobra kao oblika otpora proletarizaciji i samoustrojstva rada. I model izravne demokracije, koji je Marx razaznavao u primjerima

ruske seljačke zajednice, a na tragu svoje *Kritike Gotskog programa* iz 1875. protiv rente i birokratske logike države (str. 18). U toj se vizuri zajedničko promišlja kao stvarni „način proizvodnje“, nositelj alternative kako hegemoniji birokratsko-administrativne logike države, tako i kapitalističke tržišne ekonomije kao principa koordinacije proizvodnje i razmjene. Vercellone i koautori nastoje pokazati kako je dinamika zajedničkog usko povezana s onom novih proizvodnih snaga koje su u osnovi ekonomije temeljene na znanju i u proturječnim odnosima koje ova održava s oblicima regulacije svojstvenima kognitivnom kapitalizmu. Prevladavanje dualizama u uvođenju ekonomskih, socijalnih i pravnih inovacija koje prate razvoj zajedničkog, omogućit će da se shvati isprepletanje i uzajamna oplodnja između prakse zajedničara i odgovarajuće konstitucije pravnih režima (str. 19-22).

Informacijska revolucija i širenje sektora koji su u središtu ekonomije utemeljene na znanju uglavnom i jesu rezultat društvene izgradnje zajedničkog. To je povezano sa subjektivnošću raširene intelektualnosti i s novom *etikom otvorenog znanja* koja je dovela do sukoba kapital-rad na razini samog razvoja proizvodnih snaga. Tome je uslijedilo duboko preispitivanje režima znanja i inovacija tipičnih za industrijski kapitalizam. Sada su to društveno raširene djelatnosti koje se konkretiziraju u oblicima horizontalne organizacije rada, kao primjerice u modelu *free software* i *maker*, a pokazuju se ekonomski i društveno učinkovitijima od vlasničkog modela.

To pak objašnjava zašto kapital pokušava model zajedničkog pridobiti unutar svoje logike, a da se ipak ne odrekne svoga trostrukog načela – privatizacije, komodi-

fikacije i korporativizacije – na kojem se zasniva rentijerska struktura kognitivnog kapitalizma. Uviđajući to, autori predlažu i program djelovanja zajedničkog, identificirajući oblike regulacije pogodne njegovoj održivosti u prijelazu na društvenu ekonomiju znanja, emancipiranu od najamne logike i protuzajedničke (anti-commons) tragedije kognitivnog kapitalizma (str. 22-23). Iz te proturječnosti autori naziru dva različita modela društva i regulacije ekonomije temeljene na znanju od kojih presudno zavisi budućnost zajedničkog. Prvi se temelji na produbljanju neoliberalnog načina regulacije, što dovodi do slabljenja institucija socijalne skrbi i do protuzajedničke tragedije znanja. Istodobno, zadržavajući primat vlasničke logike, veliki oligopoli kognitivnog kapitalizma implementiraju nove poslovne modele koji uspijevaju internalizirati dio pokreta *open source* i tržište takozvanu *sharing economy* (str. 204).

Još od Smitha i Ricarda, utemeljitelja političke ekonomije, vrijednost robe zavisi od teškoće proizvodnje i od radnog vremena, pa se pojam vrijednosti posve razlikuje od pojma bogatstva koje ovisi o obilju, upotrebnoj vrijednosti i u krajnjem slučaju besplatnosti. U kognitivnom je kapitalizmu pozitivna veza između vrijednosti i bogatstva, između merkantilne proizvodnje i zadovoljenja potreba dobro napukla. To upućuje na nesuisnost između logike vrednovanja kognitivnog kapitalizma i intrinzične logike ekonomije temeljene na znanju i proizvodnji čovjeka za čovjeka. Za kapital, odlučujuća je postala strategija komodifikacije i potvrđivanja vlasništva, naročito intelektualnog, pravnim putem i merkantilnim podčinjavanjem socijalnih usluga, što dovodi do umjetne konstrukcije oskudice resursa (str. 205).

U tom je kontekstu sve bitnije i hitnije definirati pojmove alternativnog modela regulacije društva i ekonomije znanja u čijem središtu logika zajedničkog igra bitnu ulogu. Da bi se razradio projekt društvene emancipacije, središnji ulog sastoji se upravo u istodobnom osviještenju o snazi dinamike zajedničkih dobara i o preprekama koje njihov razvoj susreće nasuprot logikama javnog i privatnog.

Presudna je usmjerenost na politiku jačanja i demokratizacije institucija socijalne skrbi koja može olakšati prijelaz iz birokratskog sustava socijalne države na ono što autori nazivaju *Commonfare* sustavom. Mogućnost te tranzicije počiva na ključnoj ulozi koju bi trebalo pridati ulaganju u netržišne kolektivne usluge i čovjekovoj proizvodnji za čovjeka koja istodobno osigurava zadovoljenje bitnih potreba, reprodukciju gospodarstva temeljenog na znanju i društveno i ekološki održiv razvoj. Ta proizvodnja po definiciji odgovara koprodukciji usluga na koje bi se moglo osloniti eksperimentiranje otvorenim oblicima samoupravljanja proizvodnjom.

Provedba takvog modela očigledno podrazumijeva dovođenje u pitanje dominantne ekonomske paradigme. Prema toj paradigmi, troškovi i kolektivne usluge države blagostanja samo su trošak čije financiranje ovisi o vrijednosti koju stvara privatni robni sektor (za koji se krivo drži da jedini proizvodi bogatstvo). Ti troškovi i kolektivne socijalne službe, naprotiv, trebaju se smatrati pokretačkim snagama gospodarstva, intenzivnog u znanju i socijalnim ulaganjima. One svojim vlastitim proizvodnim aktivnostima generiraju nekomercijalno novčano bogatstvo koje nije preuzeto iz privatnog sektora, nego je izravno proizvedeno (str. 206).

Zajednička dobra, kako bi osigurala svoju održivost, napominju autori, moraju biti u stanju potaknuti dvostruko sinkronijsko kretanje: s jedne strane, otvaranje uprave prema instancijama decentralizacije i autonomije, a s druge, prevođenje praksi u stvarne i vlastite pravne pronalaskе: pravila pristupa, oblike razmjene, metode korištenja, sheme zajedničkog vlasništva. Održivost zajedničkih dobara ovisi u odlučnoj mjeri o jačanju logike socijalizirane plaće, putem proširenja pristupa garantiranom dohotku zasnovanom na pravima građanstva, suprotno prisilama ekonomske i subjektivne ovisnosti stvorene dugom (str. 207-208).

Različiti prijedlozi razvijeni su u toj perspektivi, a konvergiraju prema onome što bi se moglo nazvati uspostavom zajamčenog socijalnog dohotka, bezuvjetnog i nezavisnog od plaće. Taj osnovni dohodak predstavljat će se istodobno kao institucija zajedničkog i primarni dohodak za pojedince, odnosno dohodak koji izravno proizlazi iz proizvodnje, a ne iz preraspodjele. U kognitivnom kapitalizmu svjedočimo znatnom produženju radnog vremena, izvan službenog radnog dana, izravno ili neizravno uključenog u formiranje vrijednosti koju stvaraju poduzeća. To povećanje neplaćenog rada proizlazi iz kombinacije dvaju glavnih trendova. S jedne strane, povezano je s intrinzičnim svojstvom kognitivnog rada: razmišljanjem i razmjernom znanja koja se odvija izvan i tijekom ugovorenog radnog vremena. S druge strane, dolazi i do sve veće uloge rada *prosumera*, privatnog prisvajanja slobodnog rada mnoštva pojedinaca na webu u korist malog broja velikih multinacionalnih tvrtki i digitalnih platformi, kao što su Google i Facebook itd. (str. 209).

Nasuprot dominantne tradicije u ekonomskoj teoriji, koja drži da je proizvodni rad onaj koji proizvodi upotrebnu vrijednost, izvor bogatstva koji izmiče merkantilnoj logici i onoj hetero dirigitiranog najamnog rada, autori ističu da rad može i ne proizvoditi robu, i svejedno biti proizvodan glede nerobnog bogatstva, pa stoga naći svoju stavku u dohotku. Zalažu se za uspostavu mehanizma društvenog potvrđivanja proizvodne djelatnosti zajedničara kako bi se zajamčila ekonomska održivost mreže ne-merkantilnih aktivnosti koju stvara društvo znanja i zajedničkih dobara, izvan podređenog rada. Drže da bi zajamčeni društveni dohodak kao institucija zajedničkog predstavljao istodobno primarni dohodak pojedinaca i kolektivno ulaganje društva u znanje. Omogućio bi, zajedno s porastom društvenih usluga blagostanja, rađanje modela društva zasnovanog na primatu nerobnog i alternativnih oblika suradnje; kako za javno tako i za tržišno u njihovim načelima koordinacije. Autori ističu i treću osovину neophodnu da se izgradi federalnost zajedničkih dobara koja bi se mogla nazvati njihovim zajedničkim (*Comune dei commons*), nadilazeći tendenciju izoliranog načina djelovanja, prema necentriranoj logici u kojoj su međusobne veze i razmjene ograničenije nego što bi trebale biti, što pokret zajedničkih dobara čini krhkijim (str. 210).

Nadalje, upozoravaju na umjetno odvajanje takozvanih prirodnih zajedničkih dobara od urbanih ili onih znanja. Potrebna je kolektivna svijest o neodvojivoj vezi između ekološke krize, ponovnog pozivanja na tradicionalna zemljišna dobra i znanja kao zajedničkog elementa koji uspostavlja i omogućuje društvenu konstrukciju bilo kojeg tipa zajedničkih dobara. Presudno je

pitanje danas susret uzajamnog obogaćivanja spomenutih dviju vrsta zajedničkih dobara bilo kroz hibridizaciju znanja bilo kroz razmjenu proizvedenih dobara.

Izazovno je i pitanje alternativnih valuta. Njihova primjena mogla bi imati pozitivnu ulogu u procesu federalizacije zajedničkih dobara pod uvjetom da se to poduzima kao pravi cilj a ne kao puka institucija jedne alternativne monete (slučaj Bitcoin!), nevezano s proizvodnjom (str. 211).

Ključna je borba protiv *anti-commonsa* znanja i za proširenje načela zajedničkog vlasništva. Zajedničko vlasništvo zahtijeva rješenja i pravne inovacije koje, poput copyleft-a, moraju dopustiti uspostavljanje zaštićene i neprisvojive javne domene na koju svaki pojedinac može pristupiti i / ili dodati nešto što doprinosi bilo očuvanju resursa (dobra povezana s rijetkim i / ili neobnovljivim resursima), bilo njegovom povećanju putem zajedničke uporabe (dobra nematerijalnog znanja), ali ne oduzima neki element za privatnu korist i na štetu zajednice (str. 212).

Zaštita i širenje načela zajedničkog vlasništva jednako je tako stvar dekodiranja sustava intelektualnog vlasništva, na kojem počiva rentijerska logika kognitivnog kapitalizma. Agenda koju su autori zahvaljujući svojim istraživanjima u knjizi argumentirano iznijeli, analizom konkretnih primjera, mogla bi izrasti u snažnu protivnost vladajućem triptihu komodifikacija, propertizacija i korporetizacija, pridonoseći oslobađanju ekonomije znanja od tereta rente i glavnih zamki neoliberalne regulacije kognitivnog kapitalizma (str. 213-214).

Matko Meštrović